

ŞATO TÜRKLERİNİN KÜLTÜR TARİHİNE DAR NOTLAR

W. EBERHARD

Onuncu yüzyılda Kuzey Çin'de üç sülâle kuran Şato'lar hakkında şimdiye kadar çok az çalışılmıştır. Bunun için son senelerde bilhassa Şato'larla meşgul oldum ve Şato'lar tarihini ihtiva eden "Wu-tai-shih,, (=Beş sülâle tarihi) ni baştan sonuna kadar okudum ve fişlere geçirdim. Bu suretle, arada Çinliler, Kitanlar, Şato'lar ve diğerleriyle birlikte, aşağı yukarı 6000 kişinin biyografyası elime geçmiştir. Bu malzemeye istinad ederek, yakında onuncu yüzyılın Çin sosyetesini hakkında büyük bir tetkik neşredebileceğim. Bu arada, biyografik ve tarihî malzemedan başka, bazı folkloristik notlara da rastladım. Bunlar diğer malzemenin içinden tesadüfen çıktığından, Şato'ların kültürü hakkında tam bir fikir veremiyor; belki ilerideki tetkikler bu hususta daha fazla bilgi edinmemize yardım edecektir.

1. *Şato'ların menşei* : Çin kaynaklarına göre, Şato'lar Türklerdir, daha doğrusu Batı Türklerindendir. Doğu ve Batı Türklerinin ayrılışında Şato'lar, Ch'u-yüeh ve Ch'u-mi'lerle beraber, eski zamanda Wu-sun'ların oturdukları sahada yerleştiler. Görünüşe göre, o zamanlarda Şato'lar, henüz nisbeten küçük bir grup olarak Ch'u-yüeh kabilesinin birliğinin hâkimiyeti altında yaşıyorlardı¹. 643 senesinde Batı Türkleri arasında kaynaşmalar başgösterince bir kısmı, Mi-shê ve kardeşi Pu-chen'in idaresi altında, Çinlilere teslim olduğu halde, küçük bir grup Ho-lu'nun kumandası altında hürriyetini muhafaza etmeğe muvaffak olmuştur. İşte o zaman, P'u-lei denizinin² doğusunda yaşayan Ch'u-yüeh'lerin bir grubu, Şato ismini kabul ederek Çin'e tâbi olmuş, kısa ve muvaffakiyetsizlikle neticelenen bir istiklâl harbinden sonra (650 senesinde) 712'ye kadar Çin'e bağlı kalarak, 661'de Çinli'lerle

¹ Hsin-T'ang-shu 218: 4143 db.

² Bugünkü Barköl, Hami'nin kuzeyinde (bk. A. Herrmann, Southern Tibet, cilt 8, kısım 4, s. 446).

beraber Tölös'lere karşı savaşmışlardır. 712 senesinde Tibetli olan T'u - fan'lardan kaçmak mecburiyetinde kaldıkları için, Uygur'ların himayesi altına girerek onlarla beraber 741'de Çin hükümetinin ricası ile An Lu-shan'a karşı Çin imparatorluğunu müdafaa etmişlerdi. Bu Şato'ların küçük bir kısmı, Çin'in batı illerinde (Feng-hsiang, Hsing-yüan ve T'ai-yüan) yerleşerek, ancak 810 senesinde Yen-chou'ya³ dönmüşlerdi. Diğer taraftan Şato'ların yedi bin çadır halkı T'u-fan'lara geçmiş, Kan-chou'da⁴ 809'a kadar yaşayarak meşhur Ötüken dağlarına kaçmış ve istiklallerini temin etmek istemişlerdi. Fakat Ötüken dağlarında o kadar ağır muharebeler başlamıştı ki, Şato'lar gene Çin'e ilticaya mecbur olmuş ve Yen-chou'da yerleşmişlerdir. Oranın Çin valisi olan Fan Hsi-ch'ao, Şato'lardan en iyi adamlar seçerek, 1200 kişilik hususî bir Şato ordusu teşkil etti; Fan, sonradan T'ai-yüan'a nakledildiği zaman, bu orduyu beraber T'ai-yüan'a götürdü. Bu ordunun bakiyeleri bilâhare orada kalarak birçok dahili harplere karışmış veya şuna buna kıymetli yardımlarda bulunmuşlardır. Geri kalan Şato'lar, Yen-chou'dan yavaş yavaş Ordos sahasının kuzey-doğusuna, başka gruplar ise Alaşan dağlarının batısına gitmişlerdir. Fakat devlet kuran grup, Ordos'un kuzey-doğusunda bulunuyordu.

Şato'lar kendileri, birkaç kabileden mürekkep bir kabile birliği idiler, fakat kabile adlarından yalnız, hükümdar ailesinin neşrettiği Chu-yeh ve eskiden Turgeşlerin bir kabilesi olan So-ko (yahut Sa-ko)⁵ kabilesini tanıyoruz. Her iki kabile de ne eskiden, ne de sonraki devirlerde müstakil olarak bir rol oynamamıştır.

2. *Şato kelimesi*: Çinli'lere göre⁶, Şato kelimesi Çince'dir ve mânası "kum yığını,, demektir. Bu izah, pek mantıkî değildir. Eski telâffuzlara bakarsak, kelime belki bir "sada,, yahut "sada,, kelimesinin transkripsiyonudur. Fakat şimdiye kadar, — her ne kadar kaynaklar Şato devrine yakın ise de — ne Orhon yazıtlarında, ne de Divan-ı lûgat-it-Türk'de buna benzeyen bir kabile ismine rastlamadık. So-ko kelimesi ise, belki bir "saqat,, kelimesinin transkripsiyonudur.

³ Bugünkü Yen-ch'ih, Kansu eyaletinde, Alaşan dağlarının doğusundadır.

⁴ Bugünkü Kansu eyaletinin başkentidir.

⁵ E. Chavannes, Documents, s. 67; bu kabile Chiu-Wu-tai-shih 98 : 4325 te de zikredilmiştir.

⁶ Hsin-T'ang-shu 218 : 4143 db.

3. *Şato'ların dini*: Nisbeten en zengin malzeme, Şato'ların dini hakkındadır. Diğer birçok Türk kavimlerinde olduğu gibi, Şato'lar da iki din mevcuttu: Eski Türk dini ve sonradan kabul edilen Buddhizm. Bundan maada, Şato'lar, 923 senesinde Kuzey Çin'de resmen imparator unvanı aldıktan sonra, Çin devlet kültürünü de devam ettirmişler, yani gök, toprak, güneş ve aya büyük kurbanlar vermişlerdir. Bu kurbanların çoğu, yaz ve kış medarında, haziran ve aralık aylarında kesilirdi. Fakat, 927 senesinde kış medarında, Şato imparatoru ayrıca başkent surlarının dışında "barbar ilâhı,"na da burban kestirirdi ⁷. Bu "barbar ilâhı,"nın ne olduğunu kaynaklarımız söylemiyor, yalnız, aynı senenin yazında imparatorun Paisih-ma-p'o (=Beyaz mareşal yokuşu)'ya gittiğini ve orada "Türk ilâhı,"na kurban verdiğini yazıyor ⁸. 924 senesinde Şato imparatoru, Kuzey Honan eyaletinde bulunan Lung-men'e giderek, Lei-shan'da (=Gök gürültüsü dağı) "Gök ilâhı,"na kurban sunduğu için ⁹, bu "barbar," yahut "Türk," ilâhı eski kaynaklardan iyice malûm olan Türk Gök ilâhı olduğunu kuvvetle tahmin ediyoruz. Demek ki, Şato'lar, her ne kadar uzun zamandanberi Batı Türklerinden ayrılmışlar ve yabancı dinlerin tesiri altında kalmışlarsa da, gene eski dininin esas şahsiyetini unutmamışlardır. Aynı hal Toba'larda da görülebilir: onlar da çabuk Çinlileşmiş, din bakımından da çabuk budist olmuşlar, fakat gök dinlerini daha uzun zaman muhafaza etmişlerdir.

Bu kurbanların tarzı hakkında doğrudan doğruya malûmatımız yoktur. Yalnız şu noktaya dikkatinizi çekmek isterim: 942 senesinde Şato imparatorlarından biri öldükten sonra, en iyi atlardan ikisi Hsiang-chou vilâyetindeki Hsi-shan'a (=Batı dağ) götürülerek orada kurban edilmiştir ¹⁰. Yukarıda bir "Beyaz mareşal dağı," zikredildi; acaba göğe kurban edilen hayvanlar da at mı idiler? At kurbanı eski bir Türk ananesidir ¹¹. Ve bir nokta daha var:

⁷ Chiu-Wu-tai-shih 38: 4250 cb.

⁸ Chiu-Wu-tai-shih 38: 4250 ab.

⁹ Chiu-Wu-tai-shih 32: 4241 ab.

¹⁰ Chiu-Wu-tai-shih 8L: 4302 ba.

¹¹ Uno Harva: Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker (FF Comm. No. 125. Helsinki 1938, s. 562-565) ve W. Koppers: Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen (Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, cilt 4, 1936, s. 364-365 ve 395-403).

Bütün bu kurbanlar bir dağ tepesinde cereyan etmektedir. Bu da, Türkler için, tipik bir âdettir¹². Eski Türk kültür tarihi hakkında yaptığım bir incelememde de gösterdiğim gibi, bu kutsal dağların tepesinde bazan volkanik bir göl bulunuyordu. Bu göllerin ismi "Gök gölü,,dür¹³. Bu "Gök gölleri,,nin bazıları, bilhassa Shansi eyaletinde bulunan biri, Tobalarca, kutsal sayılıyordu. Şato'lu Yang Kuang-yüan bir gün bu göle giderek, kâğıttan yapılan para, at ve develeri suyun içine atmış; bütün hediyeler battıkları için, Yang, bir gün imparator olacağına inanmağa başlamış¹⁴. Bu da, eski bir Türk ananesinin devamıdır; yalnız eskiden kâğıttan değil, hakiki at ve deve suyun içine atılmış olmalıdır. Kâğıttan yapılan taklit kurbanlardan istifade etmek, Çin'de çok yayılmış bir âdettir¹⁵.

Yang'ın yaptığı şey, bir nevi "ordal,, (deneme) dir. Buna benzeyen bir "ordal,, ile bir defa daha karşıyoruz: Şato imparatorlarından biri (935 senesinde), bir memurunu kıdem yahut imtihan neticesine göre değil, kura ile seçmiştir. Namzetlerin isimleri birer kâğıda yazılmış, cam'dan yapılan bir testinin içine konmuş. Geceleyin tütsü yakarak göğe dua edilmiş, ertesi sabah bir nevi maşa ile kâğıtlardan biri alınmıştı¹⁶; o zamanlarda cam'ın daha şeffaf olmadığını unutmamalıdır,

Yukarda söylendiği gibi, Şato'lar, Budizm'e de inanmışlardır. Fakat bu Türk Budizmi, Çin ve Hint Budizminden farklı birkaç entere-san ve şimdiye kadar hiç tetkik edilmemiş hususiyetleri gösteriyor. Meselâ, birçok Budist memleketlerde mukaddes sayılan Buda kemiklerine Şato'lar tarafından hürmet edilmez: 928 senesinde Türkistan'dan getirilen bir Buda dişini parçalayarak atmışlar¹⁷, 941 senesinde Kışmir'den bir gemi ile Çin'e getirilen diğer bir dişe

¹² S. D. Maynagaşev, A. İnan terc.: Beltir'lerde Tanrıya kurban merasimi (Çığır mecmuası 52'inci sayısında).

¹³ W. Eberhard; Lokalkulturen im alten China, cilt 1 (Supplement to T'oung-pao cilt 37, Leiden 1942, s. 173-175).

¹⁴ Chiu-Wu-tai-shih 97: 4324 cb.

¹⁵ Meselâ: T'ung-yu-chi=T'ai-p'ing kuang-chi 332, cilt 27, 6a; Kuang-i-chi=T'PKCh 334, cilt 27, 16b; Min-pao-chi=Taishô-Tripitaka, cilt 51, 792c-793 a; aynı âdet Kitan'larda da görülebilir: Liao-chih=T'oung-pao, cilt 35, s. 139 ve 141.

¹⁶ Chiu-Wu-tai-shih 127: 4360bb ve 92: 4316bb.

¹⁷ Chiu-Wu-tai-shih 67: 4285ba.

hiç alâka göstermemişlerdir¹⁸. Diğer taraftan Şato imparatorları, birçok defalar Honan eyaletinde bulunan meşhur Lung-men Budist mağaralarını ziyaret ederek, orada dua etmişlerdir: 931¹⁹ ve 934²⁰ yaz aylarında yapılan dualar yağmur duası, 934²¹ ve 936²² kışındaki dualar da kar duaları imiş; 924²³, 932²⁴ ve 933²⁵ senelerinin kurbanları hakkında malûmatımız yoktur. Lung-men'deki Budist mağara mabetleri Toba'lar tarafından M. s. 500 'den birkaç sene sonra tesis edilmiştir, bugün hâlâ kısmen mevcuttur. İçindeki heykel ve kabartmalar Orta çağlardaki Çin'in en güzel eserlerindedir. Fakat Çinlilerde, mağaralarda mabet yapmak âdeti yoktur. Buna karşı, bilindiği gibi, Türk efsanelerinde, mağaraların büyük bir rolü vardır. Toba'ların da bir mağara efsanesi mevcut olduğundan, 500 'lerde inşa edilen Lung-men ile ondan birkaç sene evvel yapılan Yün-kang Budist mağaralarının aslen Budist olmadığını, eski Türk mağara efsanesi ile münasebettar olan bir fikirden doğduğu teorisini birkaç sene evvel ortaya attım. Şimdi, Budizm'de, mabetlerde yağmur ve kar duasının yeri olmadığını da ilâve edebilirim.

Budizm ile beraber birçok Hint ilâhları da Türkistan ve Çin'e gelmiştir. Aralarında dünyanın dört bucağında yaşayan mahlûkları koruyan "Dört gök kiralı," (semavî kiralı) da vardır. Son senelerde Khotan şehrinde bulunan ve dokuzuncu yüzyılda yazılan el yazmalara göre, dört semavî kiralıdan biri olan Vaisramana'ya (Çince: P'i-sha-men) Khotan şehrinde bilhassa hürmet edilmiştir²⁶. Vaisramana, kuzey bucağın semavî kiralı sayılır. Bu şehrin çoğu Türk olan halkı, kendilerini kuzeyli addettikleri için, Vaisramana'yı bu sebepten dolayı tercih etmiş ve Budizmin "gök kiralı," ile Türklerin "gök ilâhı," arasında büyük bir fark görünmemiş olmalıdır. Aynı zamanda, Vaisramana ve ailesi de, Türk gök ilâhı gibi, sulhsever bir Budist ilâhı olarak değil, gayet harbcı tasavvur edilmişti. Şato'larda bu Vaisramana, Orta Asya'daki Türklerde olduğu gibi, çok büyük bir rol oynadı.

¹⁸ Chiu-Wu-tai-shih 75 : 4300bb.

¹⁹ Chiu-Wu-tai-shih 42 : 4255ba.

²⁰ Chiu-Wu-tai-shih 46 : 4261bb.

²¹ Chiu-Wu-tai-shih 46 : 4261da.

²² Chiu-Wu-tai-shih 48 : 4263ba.

²³ Chiu-Wu-tai-shih 32 : 4241da.

²⁴ 43 : 4256ba ve 43 : 4257ba, iki kurban.

²⁵ Chiu-Wu-tai-shih 44 : 4257cb.

²⁶ Bulletin of the London School of Oriental Studies cilt 9, s. 1032.

mıştır: İlk Şato sülâlesini kuran Li K'o-yung, gençliğinde, takriben M. s. 860 senelerinde, Vaisramana'nın bir mabetinde dua etmiş ve bu dua, istikbali için çok mühim olmuştur²⁷. Hemen hemen doksan sene sonra, bir falcı, aynı sülâlenin son imparatorunu Vaisramana ile benzetiyormuş²⁸. İkinci Şato sülâlesini kuran Shih Ching-t'ang ise, yine gençliğinde, Vaisramana'ya dua ettiğinden dolayı, sonradan ilâhin yardımı ile zaferler kazanmış imiş²⁹. Neticeyi şöyle hülâsa edebiliriz: Şato'larda, millî diain yanında, Budizm büyük bir rol oynamıştır, fakat bu, Hint yahut Çin Budizmi değil, Budizmin Türk şeklidir.

4. *Devlet teşkilâtı*: Şato'ların kurdukları devlet tam bir Çin devleti idi. Bu devletin bütün memur kadrosu, T'ang sülâlesi kadrosuna göre yapılmıştır, hatta, memurların birçoğu evvelce işbaşında olan Çinliler'miş. Khan, Tarhan v. s. gibi Türk unvanları hiç görünmüyor. Bu bakımdan, Şato'ların devlet teşkilâtı hiç özellik göstermez. Fakat bazı küçük noktalarda, her şeye rağmen, yine Türk zihniyeti beliriyor.

933 senesinde Şato imparatoru hastalandığı zaman, askerler arasında telâş başgösterince, devlet hazinesinden iki defa askerlere para dağıtılmış³⁰; bu imparatorun ölümünden sonra, halefi, hazinenin bakiyelerini de dağıtmış³¹. Aynı senenin son aylarında yeni imparatorun rakibi tahta geçtiği zaman, bir defa daha para dağıtmak istemişti, fakat hazinede hiç para kalmamıştı³². İkinci Şato sülâlesinin imparatoru Shao-ti (942-946) tahta geçerken, bütün generallere ve muhafız ordusunun zabitlerine para dağıtmış³³ ve üçüncü Şato sülâlesinin son senesinde bir defa daha hazinenin bütün varidatı askerlere verilmiştir³⁴. Buna, şahıslara verilen hediyeleri de ilâve edebiliriz³⁵. Devletin iktisadî ve malî temellerini bozan bütün bu hadiseler, Şato'ların anlayışsızlığı ile izah edilemez; zira malî işlerin başında Çinli memurlar vardı. Bu tedbirlerin asıl mânası, Şato'ların devlet ile imparatorun şahsî mal-ı mülkü arasında fark görmemesi ve Şato'lar için devletin, bir nevi aile müessesesi olmasıdır. Bu, feodal zamanlardan baki kalan bir zihniyettir.

²⁷ Chiu-Wu-tai-shih 25 : 4230ba.

²⁸ Chiu-Wu-tai-shih 47 : 4261db.

²⁹ Chiu-Wu-tai-shih 75 : 4294bb.

³⁰ Chiu-Wu-tai-shih 44 : 4258aa.

³¹ Chiu-Wu-tai-shih 45 : 4259a.

³² Chiu-Wu-tai-shih 93 : 4318bb.

³³ Chiu-Wu-tai-shih 81 : 4302ba.

³⁴ Chiu-Wu-tai-shih 103 : 4332 cb.

³⁵ Chiu-Wu-tai-shih 36 : 4247 db ; 40 : 4252 ca ve 44 : 4257 da.

doğmuştur. Aynı zihniyetin izlerini daha başka birçok hadiselerde de buluruz: Meselâ evlâtlık sistemiyle münasebettar olan hadiselerde de aynı zihniyet görülür. Evlâtlık âdeti, Çin'de de vardır. Üç sebebi var: a) Çocuksuz aileler, aile kurbanlarını devam ettirsin diye, bir erkek çocuğu evlât olarak kabul ederler; bu çocuk, hemen hemen daima ailenin başka bir kısmındandır. b) Serbest bırakılan kölelere sahibinin soyadını vererek nazarı olarak aile içine kabul edilirler, fakat bunlar varis olamazlar. Soyadı vermeden maksad, sahi'nin ailesi ile köle ailesi arasında herhangi bir evlenme münasebetine mâni olmaktır, çünkü aynı soyadı taşıyan bir insan birbirleriyle evlenemezler. c) İmparator, şeref olsun diye, yarı müstakil yabancı devlet reislerini evlât edinebilir. Fakat Şato'larda bütün bu sebepler bu meseleyi izaha kâfi gelmez, çünkü yüzlerce insan, Şato olsun, Çinli olsun, ecnebî olsun, adopte edilmiştir. Hatta ilk Şato imparatoru Li K'o-yung, tam bir "evlâtlık ordusu," kurmuştu. Bunun için yeni bir izah aramamız lâzımdır. Fikrimce, Şato'ların zihniyetine göre, bu kocaman devlet, yine bir kabileden çok farklı bir şey değildi: nasıl ki kabile içinde birbirleriyle yakın yahut uzak akraba olan birtakım serbest insan ve onların hükmü altında köleler varsa, devlette de hükümdar tabakası birbirleriyle akraba olan büyük bir aileden ibaret olmalı, diğer halka köle gibi bakılmalıdır.

Devlet sisteminde daha başka, çok enteresan bir şeye tesadüf ediyoruz: Şato imparatorları, en nüfuzlu bazı kimselere "demirden mukaveleler," vermişlerdir. Bütün Şato devrinde yalnız dört şahsa verildiği için, bunlar çok mühim vesika olsa gerek³⁶. Vakıa, Şato devrinden evvel 897 senesinde de, Çin imparatoru tarafından da böyle bir "mukavele," yarı müstakil bir eyalet reisine verilmişti³⁷, fakat bu senede Çin hükümdarı devlet işlerini kendisi idare etmiyor, Şato'ların nüfuzu altında bulunuyordu. Ellerinde "demirden mukaveleler," olanlar ebediyen her nev'i cezadan muaf tutulmuş, rütbeleri de ebediyen mahfuz kalmıştır. Bu "mukaveleler,"in mahiyetini Çin kaynakları izah etmiyor; fakat Abul-Faraç'da kıymetli bir not vardır: "Hanın (yani Moğol hanı) yüksek memurlarına yahut teveccühünü derinden kazanan kimselere bir "paizah," ve

³⁶ Chiu-Wu-tai-shih 36 : 4252 ab ; 63 : 4281 ba ; 77 : 4297 ca ; 97 : 4324 aa ve ca.

³⁷ Chiu-Wu-tai-shih 133 : 4368 db.

bir yarlıg veriliyordu. Paizah, 6 pus boyunda ve iki pus eninde altından yapılmış bir levha idi ve Moğol hükümdarları tarafından hana vekâlet edebilecek hanedan erkânına verilmekte idi³⁸. Bilindiği gibi, Moğolların bir kısmı, Zeki Velidî Toğan'a³⁹ göre, Cengiz hanın ailesi de dahil olmak üzere, onuncu yüzyılda Şato'lara iltica etmişlerdir⁴⁰. Acaba Moğolların bu "paizah", Şato'ların "demir mukavele", nin tekâmül etmiş bir şekli midir? Paizah kelimesi ise, Çince olarak (=beyaz levha) demektir. Her ne olursa olsun, bu "mukaveleler", bir Çin âdeti değil, bir Şato adetidir.

5. *Askerlik* : Askerlik sahasında birçok eski Türk âdetlerinin izleri görülmektedir. Şato'ların sayı bakımından çok az oldukları şüphesizdir; İlk Şato imparatoru, Çin'in fethine kalktığı zaman, yalnız 10000 kişilik bir orduya kumanda edebiliyormuş, bu ordunun da büyük bir kısmı Çin askerleri imiş⁴¹. Bir memleketin ordusu normal olarak nüfuzun yüzde onundan fazla olmadığına göre, bütün nüfuz 100.000 kişi bile değilmiş. Kuzey Çin'i zaptettikten sonra, bu 100.000 Şato'ların hâkimiyeti altında 19 milyon aile, yahut 53 milyon Çinli bulunuyordu⁴². Mütemadî harplerle, bu nüfuz çabuk azalmış: 947 senesinde ancak 12 milyon aile, 960'da ancak 2.309.812 aile kalmış⁴³. Birçok vilâyetler, 930⁴⁴ ve 942 senelerinde,⁴⁵ hemen hemen tamamen boşalmış. Ölenler yalnız Çinli değil, büyük bir kısmı da Şato imiş. Meselâ 926 senesinde şiddetli soğuklardan yalnız bir vilâyette hemen hemen 10.000 kişi donarak ölmüş⁴⁶. Fakat yine şunu da gözönünde tutmalı ki, Şato ordusunun bir kısmı Kitan, Kay, T'u-hun ve Shih-wei, yani Moğol

³⁸ W. Budge : Abul-Faraç tarihi türkçe terc. cilt I, s. 49-50 (Ankara 1946) ve Yule : Marco Polo, cilt I, s. 342.

³⁹ Z. V. Togan; Moğollar, Cingiz ve Türklük (İstanbul 1941), s. 11.

⁴⁰ Ostasiatische Zeitschrift, cilt 27 (1941), s. 186-187, Tatarlardan onbin kişi, 881 senesinde; Şato'larla beraber Çin'de savaşmışlar (Chiu-Wu-tai-shih 25 : 4230 ca); bundan evvel, Şato'ların önderi Tatarlara iltica mecburiyetinde kalmış (25 : 4230 bb); aynı adam bir gün Tatarların şefi ile bir müsabakaya girmiş (25 : 4230 ba). 885 senesinde Kitan'lar Tatarlara karşı harb açmışlar (137 : 4374 bb), 927 senesinde Tatarlarla Şato'lar arasında mücadeleler vuku bulmuş (88 : 4310 ab). 928 senesinde (39 : 4251 bb) ve 929'da (40 : 4253 ab) Tatarlar Şato'lara haraka vermişler. 935 senesinde Tatarların bir kısmı Şato devletinin kuzey mıntakalarına yerleştirilmiş (47 : 4263 aa).

⁴¹ Chiu-Wu-tai-shih 55 : 4270 da. ⁴² 58 : 4275 bb.

⁴³ Chiu-Wu-tai-shih 146 : 4384 eb. ⁴⁴ Chiu-Wu-tai-shih 41 : 4254 ca.

⁴⁵ Chiu-Wu-tai-shih 80 : 4301 bb. ⁴⁶ Chiu-Wu-tai-shih 24 : 4244 ab ve ba.

yahut yarı Moğollardan ibaretti ⁴⁷. Şato'ların ordusu, şüphesiz, bir suvari ordusuymuş. Fakat Çin'i fethettikten sonra, hemen bir at kıtlığı başlamış: Batı Çin'e karşı harb açabilmek için, 925 senesinde Çin'de bütün atlar toplanmış ⁴⁸; aynı tedbir, 944 ⁴⁹ ve 945 ⁵⁰ tekrarlanmış. 906 senesinden evvel Şato'ların atlı kuvvetleri hiçbir zaman 7000 kişiyi aşmamış ⁵¹ ve ancak fatihten sonra, 933 senesinde, 35.000'e kadar yükselmiştir. Atların bakımı için, ayrı bir hükümet dairesi tesis edilmiş, atların mer'aları Ordos sahasının güneyindeymiş ⁵². Hakikaten bu saha atlar için en iyi şartlar temin edebilir. Fakat, atların bakımı fevkalâde pahalıya mal olmuş. Resmî bir rapordan öğrendiğimize göre, bir atlı için sarfedilen para miktarı, 5 askerin masrafını buluyormuş ⁵³, günde bir at için topyekûn 45.000 para sarfedilmiş ve suvari ordusunun masrafları devlet bütçesinin yüzde yetmişine kadar gelmiş ⁵⁴! Bunun için, suvari kuvvetleri tahdit edilerek, umumî halk, yani Çinliler seferber edilmeğe başlanmış: Her on aile, bir askeri tam tehzizatıyla göndermeğe memur edilmiş ⁵⁵; 944 senesinde bu nisbet yedi ailede bir asker'e kadar yükselmiştir ⁵⁶. Bu rakamlar yüksek değildir, çünkü Şato'lardan evvel aynı âdet tesbit edilmişti ⁵⁷, yalnız buna daha başka ve ağır vazifeler eklenmiştir ⁵⁸. Bütün bu tedbirler bize gösteriyor ki, Şato'lar, Çin'i zaptettikten sonra, eski suvari teşkilâtından vazgeçmek ve Çin sistemini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Şato'ların çadırları yuvarlaktı ⁵⁹, fakat bu husus için fazla malûmat yoktur. 926 senesinde haremde şahinlere bakmakla muazzaf yirmi kişi çalışıyormuş ⁶⁰; demek ki Şato'lar da, bütün Türk kavimleri gibi, şahin avını seviyorlardı. Av ve harpte öten oklardan istifade etmişlerdir ⁶⁰; Çin kaynaklarına göre, ilk Hun imparatoru Mao-tun bile öten oklar kullanırmış.

⁴⁷ Chiu-Wu-tai-shih 28: 4236 bb. 918 senesinde.

⁴⁸ Chiu-Wu-tai-shih 32: 4242bb.

⁴⁹ Chiu-Wu-tai-shih 82: 4304ab.

⁵⁰ Chiu-Wu-tai-shih 84: 4306da.

⁵¹ Chiu-Wu-tai-shih 44: 4257ca.

⁵² Chiu-Wu-tai-shih 91: 4315cb ve 115: 4348aa.

⁵³ Chiu-Wu-tai-shih gerhi 44: 4257ca.

⁵⁴ Chiu-Wu-tai-shih 48: 4264ba.

⁵⁵ Chiu-Wu-tai-shih 82: 4304ca.

⁵⁶ Chiu-Wu-tai-shih 107: 4335ba.

⁵⁷ Chiu-Wu-tai-shih 97: 4324da; 917 senesinde.

⁵⁸ Chiu-Wu-tai-shih 70f: 4289bb.

⁵⁹ Chiu-Wu-tai-shih 36: 4247aa.

⁶⁰ Chiu-Wu-tai-shih 75: 4293bb.

Ok, sembol olarak, Şato'larda büyük bir rol oynamıştır. 926 senesinde Şato imparatoru bir generale imparatorluk kuvvetinin sembolü olan iki ok vererek, onu bir emir ile bir il'e göndermiş⁶¹ ve, Çin tarihçisine göre, ferman ok ile beraber göndermek ecne-bilerin bir âdetiymiş⁶². Aynı usul, 937 senesinde, bir defa daha zikredilmektedir⁶³; yine ok imparator tarafından bir generale verilmiş. Bunun yanında da "mumlu mektuplar,, (la-shu) varmış. Bir defa 926 senesinde yüksek bir kumandan imparatora "mumlu mektup,, taşıyan bir haberci göndermiş⁶⁴, 944 senesinde ise imparatorun kendisi bir "mumlu mektup,, yollamış⁶⁵. Sembolik ok bize, bilhassa Osman Turan'ın tetkikleri sayesinde⁶⁶, eski bir Türk âdeti olarak iyice malûmsa da, "mumlu mektubun,, ne olduğunu bilemiyoruz. Belki bunu, bir nevi yarlık olarak tassavvur etmemiz lâzımdır.

Yalnız okun değil, yayın da Şato'larda bir rolü vardı: 913 senesinde, Şato sülâlesini kuran imparator Chuang-tsung, bir düşman ile sulh aktetmek istediği zaman, düşman karargâhının önünde bir yay kırarak, iyi niyetlerini beyan etmiş⁶⁷.

Bir zafer kazanıldığı zaman, Şato'larda bir "zafer bayrağı,, (lou-pu) dikilirdi⁶⁸. Bu da, bir Çin âdeti değildir. Zafer bayrağı, ilk olarak, Toba'larda görülür⁶⁹. Bayrak, üstüne zafer haberi yazılan bir kumaş parçasıdır; bu kumaş cilâlı bir direğe takılır⁷⁰. Toba devrinden (M. s. 385-550) sonra Çinli'ler de bir dereceye kadar bu âdeti benimsemişlerdir, fakat hiçbir zaman umumî bir âdet haline gelmemiştir. Şato'lar devrinde ise, bu âdetin çok yayıldığını görüyoruz. Bir zafer münasebetiyle, bayrağın üstüne yalnız havadisi değil, aynı zamanda esir edilen düşman komutanın bütün kabahatlarını da yazıp, bayrakla beraber hükümet merkezine götürmüş ve ikisini de halka teşhir etmişler⁷¹.

⁶¹ Chiu-Wu-tai-shih 69: 4287bb. ⁶² Chiu-Wu-tai-shih 38: 4250cb.

⁶³ Chiu-Wu-tai-shih 76: 4296aa ve 97: 4325aa.

⁶⁴ Chiu-Wu-tai-shih 97: 4323da. ⁶⁵ Chiu-Wu-tai-shih 95: 4321ca.

⁶⁶ Osman Turan: Eski Türklerde okun hukukî bir sembol olarak kullanılması (Belleten No. 35 (Ankara 1945), s. 305 - 318.

⁶⁷ Chiu-Wu-tai-shih 135: 4372bb.

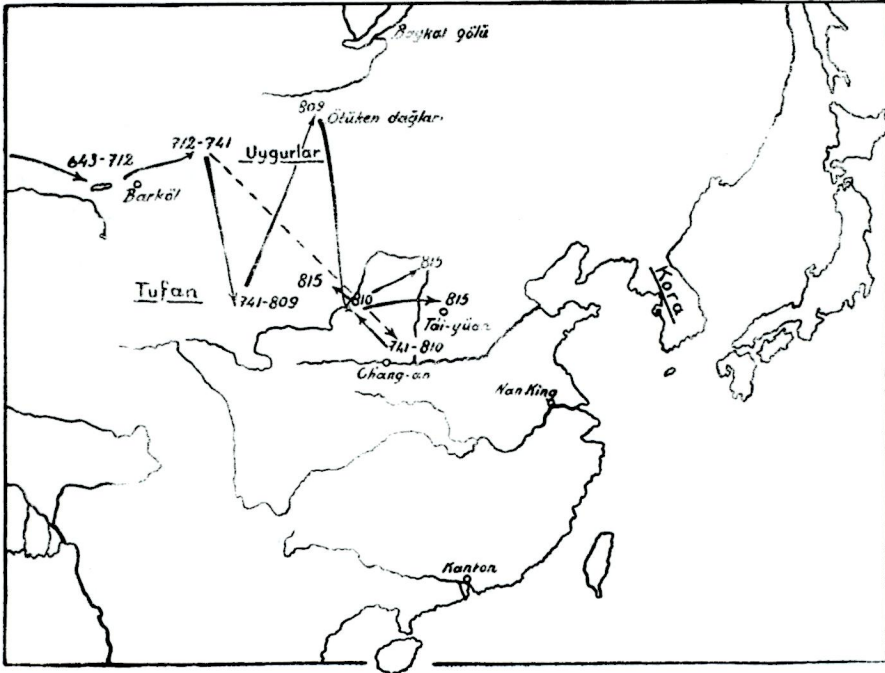
⁶⁸ Chiu-Wu-tai-shih 79: 4299da; 80: 4301ba; 93: 4325da ve 40: 4252ca.

⁶⁹ Wei-shu 21a: 1958b; 60: 2036aa; 65: 2045bb; 70: 2057ca; 70: 2057da; 73: 2066aa.

⁷⁰ Cho-keng-lu 18, 14b - 15a; Chien-hu-chi, hsü-chi 3,4b.

⁷¹ Chiu-Wu-tai-shih 135: 4372bb.

6. *Başka âdetler*: Diğer âdetlerden hemen hemen hiçbir şey zikredilmemiştir. Şato'ların müziği hakkında kısa, fakat enteresan bir raporumuz var. Şato imparatorlarından biri harbe giderken, birçok, üç telli Hun kemanı ile Tibet flavta'sını çalabilen müzisyenler ile birkaç erkek dansörü birlikte götürmüşmüş. Çin vezirlerinden biri imparatoru bunun için ikaz ettiği zaman, imparator: "Bu müzik değildir," diye cevap vermiş ⁷². Burada zikredilen müzik âletleri, M. s. ikinci yüzyıldanberi istep kavimlerinin tipik âletleridir. Bu âletlerle yapılan müzik, Çin müziğinden tamamen farklı olarak, görünüşe göre bizim halk müziğine yakın bir üslûptaymış. Bir Çinli için, bu bir müzik değil, yalnız biçimsiz bir gürültüdür; bunun için imparatorun cevabı tam yerindedir.

Şato'ların göç istikametleri

Bir çok Türkler gibi Şato'lar da futbolu çok sevmişlerdir. Fakat unutmamalı ki, T'ang devrinde Çinliler de futbola alışarak,

⁷² Chiu-Wu-tai-shih 82 : 4304bb.

her yerde spor sahaları inşa etmişlerdir. Şatoların futbolu, yalnız vekillere mahsus bir oyunu değilmiş⁷³, futbol onlarda o kadar sevilmiş ki, 923 sanesinde ilk Şato imparatoru, Kuzey Çin'i zapt ettikten sonra, tahta geçerken tahta çıkma merasimi için futbol sahasında bir platform inşa ettirmiş ve ancak iki sene sonra bu kıymetli hatırayı, futbol'a mani olmasın diye, kaldırmış⁷⁴.

Malzememiz zengin değildir. Büyük Çin kitlesi içinde ufak bir azınlık teşkil eden Şato'ların kültürü, yüzyıllarca süren sıkı münasebetler neticesinde süratle çinlileşmiştir; kendi millî kültürlerinden ancak bazı bakıyeler kalmıştır. Fakat bütün bu eski âdetler gösteriyor ki, Şato kültürü, bünye bakımından, Toba kültürüne en çok yaklaşan saf bir Türk kültürüdür.

---

⁷³ Chi-Wu-tai-shih 32 : 4241db ; 925 senesinde.

⁷⁴ Chiu-Wu-tai-shih 69 : 4287ba.